

Криволапчук Володимир Олексійович,
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
перший заступник директора ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0001-9449-2242

Процик Любов Сергіївна,
кандидат психологічних наук,
науковий співробітник ДНДІ МВС України,
м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0002-5440-5826

ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ЮРИДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕІНТЕГРАЦІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Для багатьох держав, яким довелося брати участь у військових конфліктах, є і залишається важливим питання реінтеграції учасників бойових дій. В Україні, як і у більшості країн світу, розроблені та реалізуються спеціальні програми, які покликані реабілітувати відповідну категорію громадян. Процес їх реінтеграції вимагає створення системи, яка б передбачала поєднання правової, медичної, соціальної, психологічної та інших видів допомоги, спрямованих на соціально-економічну та психологічну інтеграцію в суспільство.

Ключові слова: учасники бойових дій, реінтеграція, адаптованість, правовий захист, медична, психологічна, соціальна допомога, комплексний підхід.

Постановка проблеми. Для України, на території якої останні шість років відбувається військовий конфлікт, важливим залишається питання організації роботи з учасниками бойових дій (далі – УБД), які повертаються додому та мають пристосуватися до мирного життя, адаптуючись до загальноприйнятих у суспільстві норм і цінностей.

Багато країн мають позитивний досвід з питань розроблення спеціальних програм, які покликані реабілітувати представників даної категорії. Йдеться як про фізичну, так і про психологічну реабілітацію, а також соціальне включення в життя своїх громад. Цей процес визначається як *реінтеграція учасників бойових дій*. Учасники бойових дій за підтримки рідних, друзів та державних інституцій реінтегруються до умов мирного життя, однак деякі потребують допомоги кваліфікованих фахівців. Адже тривале перебування у екстремальних і напружених ситуаціях збройного протистояння супроводжується зниженням психологічних резервів організму, що призводить до особистісних змін, які в подальшому негативно позначаються на стані фізичного та психічного здоров'я, працездатності, стосунках з оточенням тощо. Зокрема, після повернення додому вони переживають нові стреси, пов'язані з соціальною адаптацією, нерозумінням близьких та труднощами у професійному самовизначенні. Процес їх реінтеграції вимагає створення системи,

яка б передбачала поєднання правової, медичної, соціальної, психологічної та інших видів допомоги, спрямованих на соціально-економічну та психологічну інтеграцію в суспільство учасників бойових дій. Існуючий в українському суспільстві комплекс заходів із надання допомоги колишнім комбатантам є частковим, безсистемним та фрагментарним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням феномену реінтеграції займалися такі *провідні зарубіжні вчені*, як: К. Гляйхман, В. Лютшер, С. Тордженсен. Вивченням соціальної реінтеграції займався Д. Хазен, акцент на особливостях реінтеграції комбатантів з фізичними травмами робить у своїх працях Р. Морін. Психологічний аспект реінтеграції розглядають А. Барнард, Т. Ваят, К. Ельнітські та С. Флора. Різні аспекти реабілітаційної роботи з учасниками бойових дій вивчали Дж Вілсон, С. Вільямс, Л. Калхун, Д. Кишбог, Р. Лауфер, Р. Скурфілд, В. Холл та інші. Праці *українських вчених* переважно присвячені питанням соціального захисту як форми реінтеграції та професійної переорієнтації УБД (О. Вдовиченко, Р. Жиленко, О. Кондратенко). Низку досліджень стосовно різних потреб УБД та особливостей надання пільг з боку держави проведено фахівцями громадської організації (ГО) “Юридична сотня”. Психологічні чинники впливу бойових дій на психічне здоров’я комбатантів проаналізовані у дослідженнях українських науковців О. Блінова, О. Бойка, А. Бородія, В. Крайнюка, Є. Литвиновського, О. Макаревича, А. Романишина та інших. Правові аспекти реінтеграції УБД були предметом дослідження В. Андреева, Я. Безуглої, Н. Болотіної, А. Єгорова, П. Пилипенка, Л. Шумної та інших. Особливості реабілітаційної роботи вивчали В. Алещенко, О. Караман, В. Лесков, М. Маслово, Н. Олексюк, Н. Пономаренко, О. Савченко, О. Хміляр та інші. Серед актуальних робіт щодо психологічного забезпечення УБД, виконаних в Державному науково-дослідному інституті МВС України, варто зазначити праці, підготовлені В. Слівінським, В. Остаповичем, С. Кобець та ін. [7; 12]. Разом із тим, психологічні та юридичні особливості реінтеграції УБД вивчені недостатньо.

Метою статті є теоретичний аналіз психологічних та юридичних особливостей реінтеграції учасників бойових дій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реінтеграція є соціально-економічним процесом із відкритими часовими рамками. У 2006 році Організація Об’єднаних Націй (ООН) опублікувала стандарти механізму РДР (*роззброєння, демобілізація та реінтеграція*), у яких реінтеграція являє собою комплекс для підтримки колишніх комбатантів та закладає основу для надання гарантій і підтримки громадам, в які повертаються ці особи, забезпечуючи при цьому нарощування потенціалу для довгострокового миру, безпеки і розвитку. Реінтеграція у цьому випадку виступає як процес, завдяки якому учасники бойових дій набувають цивільного статусу й отримують постійну трудову зайнятість та дохід [14].

Відповідно до зазначеного механізму, проекти реінтеграції, спрямовані на надання допомоги УБД, стали поділятися на три сфери: *соціальну* (побудова нових відносин та довіри у сім’ї та громаді), *політичну* (участь у процесі прийняття рішень) та *економічну* (залучення до сталої зайнятості та отримання засобів до існування). Такий широкий спектр спрямований на реалізацію комплексного підходу включення колишніх військових у існуючу суспільну систему. Формування

соціального капіталу шляхом відновлення сімейних, трудових та громадянських зв'язків зміцнює соціальну згуртованість та індивідуальні зв'язки із суспільством [15].

У роботах вітчизняних вчених повернення до мирного життя УБД не має стандартизованого визначення. Наприклад, поряд з “реінтеграцією” використовуються такі поняття, як “соціальна адаптація”, “перехід”, “переадаптація”, “інтеграція до громади”. *Реінтеграція* у працях українських дослідників визначається як підтримка учасників бойових дій у їхніх зусиллях щодо соціальної та економічної інтеграції у суспільство [2]. *Механізми реінтеграції* були впроваджені у вигляді підтримки, що надається у формі пільг та послуг, які забезпечуються 22-ма центральними органами виконавчої влади, які керуються *156-ма нормативно-правовими актами*. Основним документом, що затверджує державну програму підтримки УБД, є Закон України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”. Саме в ньому визначаються основні понятійні визначення, категорії, гарантії яких регулюються цим законом, та перелік пільг, які надаються особам, зазначеним законом. Відповідно до Закону України, *учасниками бойових дій* є особи, які брали участь у виконанні бойових завдань по захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час [9].

Загалом законодавство України відповідає основним міжнародним стратегіям політики забезпечення правового статусу УБД та гарантії їх соціального захисту. Важливими законопроектами, підзаконними нормативно-правовими актами, спрямованими на вирішення нагальних питань правового захисту УБД, є [8]:

- Закон України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” (нова редакція 2020 року);
- Укази Президента України “Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників АТО” (2015 року);
- Рішення Ради національної безпеки і оборони України “Про Стратегічний оборонний бюлетень України” (2016 року);
- Розпорядження Кабміну “Про затвердження плану заходів щодо медичної, психологічної, професійної реабілітації та соціальної адаптації учасників АТО” (2015 року);
- накази Міністерства оборони України “Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, які брали участь в антитерористичній операції, під час відновлення боєздатності військових частин (підрозділів)” (2015 року);
- наказ Міністерства юстиції України “Про затвердження Інструкції про організацію медичної реабілітації в Службі безпеки України” (2012 року);
- наказ Міністерства внутрішніх справ України “Про затвердження Положення про комісію Міністерства внутрішніх справ України з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій, учасниками війни” (2016 року).

Процес удосконалення законодавчої бази відбувається постійно: переглядаються і доповнюються окремі положення, розширюється перелік осіб, які мають право на статус учасника бойових дій, учасника війни, учасника АТО/

ООС та Революції Гідності, з наданням зазначеним особам певних пільг. Відповідно у 2018 році була затверджена *Державна цільова програма з фізичної, медичної, психологічної реабілітації і соціальної та професійної реадaptaції учасників АТО/ООС*, що можна назвати новоствореним фундаментом реінтеграційних заходів. Ця програма охопила існуючі раніше механізми реінтеграції, що були закріплені Законом України відносно різних пільгових категорій, та розширила і пристосувала їх відповідно до потреб учасників бойових дій. Її метою є створення найбільш якісних механізмів інтеграції для максимального охоплення учасників бойових дій із урахуванням усіх особливостей. У ній вказується про використання практик Хорватії та США як прикладу до впровадження в українській системі. Також зазначаються завдання, які ще не були виконані, однак можуть сприяти вирішенню існуючих проблем: формування Єдиного державного реєстру УБД, введення електронних посвідчень тощо [10].

Важливим аспектом реінтеграції залишається формування й закріплення державних стандартів та забезпечення якості практичного виконання послуг. Загалом програма має актуальні цілі, але залишаються питання, коли і яким чином відбувається впровадження окреслених завдань – їхня оцінка неможлива без розгляду їх реалізації. Проблемами, що не окреслені цією програмою, є фрагментарність усієї системи та розбіжності національної політики з напрямками та механізмами реінтеграції відносно окремих сенситивних категорій (людей з інвалідністю або гендерних груп). Це створює складнощі у вирахуванні успішності загальної політики реінтеграції [13].

Окремо слід звернути увагу на участь у процесі реінтеграції УБД громадських об'єднань (ГО). В Україні зареєстровано близько 1000 ветеранських ГО, близько 50 є всеукраїнськими. На жаль, доводиться констатувати дуже слабку взаємодію ГО з державними структурами. Переважна частина ГО отримують своє фінансування від донорів і, як наслідок, звітують лише перед ними. Відповідно державними установами їхня звітність та аналітичні документи не фіксуються, залишаючи діяльність громадських об'єднань непомітною в контексті загального публічного аналізу. З метою виправлення цієї ситуації, Державною службою України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції у 2019 році було запропоновано програму повного фінансування державою певних проєктів ГО, і в контексті реінтеграції УБД запроваджено механізм фінансової допомоги громадським об'єднанням ветеранів війни та учасникам АТО/ООС [6]. Незважаючи на велику кількість громадських ініціатив, оцінити результат і ефективність їхньої діяльності дуже складно. Проблема полягає у появі фіктивних громадських організацій із метою матеріального збагачення їхніх організаторів.

Таким чином, проблеми реінтеграції учасників бойових дій повинні вирішуватися як на державному, так і регіональному (місцевому) рівнях. *Державний рівень* має передбачати розробку цільових програм із надання комплексної допомоги УБД, представлених на законодавчому рівні (у постановах, указах, законах, наказах, розпорядженнях тощо). Причому всі ці програми і практичні заходи повинні бути довгостроковими та мати пролонгований характер. *На державному рівні основними завданнями реінтеграції є:* формування стратегії комплексної реінтеграції, її цілей, завдань, пріоритетних напрямів і механізмів;

правове забезпечення процесу реінтеграції; фінансування реінтеграційних програм УБД.

Місцеві органи влади мають бути поінформованими про конкретні проблеми УБД, які проживають на території їхнього підпорядкування, тобто саме вони мають виступати активними суб'єктами політики у контексті здійснення комплексної реінтеграції. *Реінтеграція УБД на регіональному (місцевому) рівні повинна розв'язувати такі завдання:* адаптацію до місцевих умов заходів реінтеграційної політики, що реалізуються державою; вибір пріоритетних напрямів і механізмів реінтеграційної політики для певної соціальної групи, із задоволенням її першочергових потреб включно; розробка та реалізація реінтеграційних програм; забезпечення економічних, правових, організаційно-управлінських та інших умов реалізації реінтеграційної політики в межах їхньої компетенції, що визначаються законом.

Реінтеграції УБД до мирного життя передують *складний емоційний цикл процесу мобілізації*: очікування дислокації, віддаленість та відчуження, емоційна дезорганізація, відновлення та стабілізація, очікування повернення й безпосередньо реінтеграція. Ми розглядаємо *реінтеграцію УБД* як цілісний комплекс медичних, психологічних, соціальних та педагогічних (професійних) заходів, спрямованих на відновлення здоров'я, психоемоційного стану, працездатності, покращення процесу адаптації до умов мирного життя. Відповідно психологічний аспект проходження УБД всього процесу реінтеграції складається із семи етапів:

1. *Підготовчий*. Із поверненням до цивільного життя УБД аналізує ситуацію у суспільстві, законодавчі норми тощо, щоб усвідомити завдання, які доведеться вирішувати, починає опановувати нові соціальні ролі для встановлення взаємовідносин з людьми.

2. *Стартової психічної напруги*. Інформаційна перевантаженість і неможливість передбачення складних ситуацій спричиняють появу психічної напруги, що виражається в негативних емоційних переживаннях, порушеннях сну та вегетативних змінах організму.

3. *Гострих психічних реакцій входу*. Іноді можуть виникати полярні емоційні переживання (ейфорія, фрустрація, гіпоманіакальність, агресивність тощо), що супроводжуються підвищеною руховою активністю. Наявна психічна напруга, пов'язана із думками про загрозу життю. За умови розв'язання емоційних проблем, УБД відчуває повну поінформованість у своїх правах і можливостях, упевненість у матеріальному стані, засобах порятунку та у правильності власних дій. За відсутності кваліфікованої допомоги їх ускладнення спричиняє розвиток посттравматичного стресового розладу (ПТСР), а іноді – депресії та суїцидальних думок.

4. *Переадаптації*. Формуються нові функціональні системи у центральній нервовій системі, що дають змогу адекватно відображати реальну дійсність у нових умовах життя. Відбувається актуалізація необхідних потреб і виробляються захисні механізми, що забезпечують конструктивні реакції на психогенні фактори.

5. *Завершального психічного напруження*. З'являються тривожні психічні стани, що характеризуються емоційною лабільністю, порушеннями ритму сну і бадьорості.

6. *Гострих психічних реакцій виходу*. Відбувається перебудова функціональних психофізіологічних систем, що супроводжується порушенням пізнавальних процесів та емоційного регулювання.

7. *Інтеграція*. Відбувається відновлення процесів відображення, системи взаємовідносин і координації рухів, адекватних для мирних умов життя.

Розглянемо кожен із чотирьох складових процесу реінтеграції: медична, психологічна, соціальна та педагогічна (професійна), які можуть поєднуватися між собою. Кінцевим результатом є досягнення оптимального рівня адаптованості та інтеграції УБД.

Медичне забезпечення включає санаторно-курортне лікування, медичну реабілітацію та медичний супровід УБД. Законодавчі акти, що визначають положення санаторно-курортного лікування: Закон України “Про реабілітацію інвалідів в Україні”, Закон України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”, Закон України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей”. Така фрагментарність має безпосередній вплив на бюджетні програми: три програми, кожна з яких охоплює однакові категорії. Це створює проблеми бюрократичного характеру як для надавачів, так і для отримувачів послуги [8].

Проходження УБД медичної реабілітації спрямоване на попередження зниження або втрати працездатності, відновлення порушених функцій, профілактику ускладнень і рецидивів захворювань та раннє повернення до професійної діяльності. Відповідно наявні протоколи зі стандартизації медичної допомоги при посттравматичному стресовому розладі (ПТСР), затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України (МОЗ) “Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги при посттравматичному стресовому розладі” від 23.02.2016 № 121. Це єдиний документ, який стосується особливостей медичної реабілітації даної категорії осіб. Однак, відзначимо, що протоколи регулюють лише питання ПТСР і надання допомоги УБД у закладах МОЗ. Порядок надання допомоги при інших захворюваннях й розладах, які можуть спіткати УБД, законодавством не встановлено. Отже, відповідно до зазначених нормативних актів, медична реінтеграція передбачає відновлення хворих і поранених у зоні бойових дій, у тому числі реабілітацію УБД, які отримали інвалідність унаслідок поранення при виконанні службових обов'язків у зоні проведення бойових дій [4].

Психологічна допомога координується Законом України “Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях”. У ньому прописується процес оплати послуг, відповідно до якого головним розпорядником бюджетних коштів і відповідальним виконавцем бюджетної програми є Міністерство у справах ветеранів, розпорядниками нижчого рівня є регіональні органи соціального захисту населення, районні органи соціального захисту населення. Державний рівень представляє національний центр психологічної реабілітації, регіональний рівень – регіональні центри медико-психологічної реабілітації,

місцевий – місцеві центри психосоціальної допомоги та надавачі послуг на основі соціального замовлення [3].

Психологічна допомога надається УБД із гострими чи хронічними адаптаційними розладами та спрямована на формування позитивної самооцінки, мотивації досягнення, розвиток моральних уявлень, вироблення адекватних навичок поведінки і спілкування, підвищення рівня саморегуляції. Наразі відсутня надійна та репрезентативна статистика щодо ветеранів, які потребують психологічної допомоги. Okремо слід зазначити про проблеми, що існують в інфраструктурі психологічної реінтеграції. Основною з них є фактична відсутність цієї інфраструктури – надання послуг відбувається без методики стандартів реабілітації, закріпленої на державному рівні; відсутній загальний реєстр надавачів психологічних послуг, що мають відповідну до проблеми спеціалізацію; немає прописаної типологізації психологічної допомоги – курс, етапи та зміст залежать безпосередньо від особи-надавача послуги. За рахунок цього, послуга є не стандартизованою та форма й якість її надання відрізняються у кожному окремому випадку.

Соціальна та педагогічна (професійна) допомога. Опис двох різних сфер процесу реінтеграції об'єднується, оскільки законодавчі акти, що визначають процес та пільги, об'єднані в українському законодавстві. Загалом, питання соціальної адаптації в контексті законів було визначено як “комплекс заходів, що здійснюються протягом строку, необхідного для процесу активного гармонійного пристосування осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах” [5], або як “допомога у проведенні аналізу життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх розв'язання; надання інформації з питань соціального захисту населення; навчання, формування та розвиток соціальних навичок, умінь; допомога у зміцненні/відновленні родинних та суспільно корисних зв'язків, організації денної зайнятості та дозвілля” [11].

Соціальну та педагогічну (професійну) реінтеграцію УБД спрямовано на відновлення їхнього соціального статусу, можливість стати повноцінним учасником соціального процесу. Суб'єктами надання послуги у питанні соціальної реінтеграції є центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; суб'єктами у питанні професійної адаптації – центри зайнятості різних рівнів. У державній програмі соціальна адаптація виражається як частина реабілітаційних програм, що мають тісний зв'язок з психологічною реабілітацією та з освітою. Okремими послугами, що отримує УБД, можуть бути або курси цільового призначення (надання можливості для підвищення кваліфікації) та професійне навчання (отримання освіти з нової спеціальності чи перекваліфікація). Отже, соціальна та педагогічна (професійна) реінтеграція спрямована на визначення оптимальних шляхів і методів впливу для відновлення оптимальної працездатності та здійснення професійної реабілітації, а за необхідності – професійної переорієнтації.

Через низку відомств, що звітуються, та низку інституцій, що несуть відповідальність за реалізацію кожного окремого напрямку реінтеграції, створюється *проблема бюрократичності* як із боку установ, які їх впроваджують, так із боку УБД. Перехід до цивільного життя може бути дуже складним, адже УБД можуть зазнати кумулятивного стресу від втрати зайнятості, втрати військової ідентичності та втрати військового співтовариства, під час навігації за складною системою

звільнення для доступу до переваг, послуг та програм. В Україні процес отримання будь-якої довідки або документів, що закріплюють пільги чи участь у програмах соціального відновлення, є громіздким та малоефективним процесом. Ставлення ветеранів до пільг зазвичай фіксується соціологічними дослідженнями, однак критерієм якості зазвичай виступає суб'єктивна задоволеність програмою з боку ветеранів. Формування програм та пільг має відбуватися з урахуванням загальної економічної ситуації – в іншому випадку трапляються ситуації з недофінансуванням та неможливістю отримати компенсацію.

Важливо наголосити, що із 370 тис. УБД близько 11 тис. – це *особи з інвалідністю внаслідок війни*. Незважаючи на закріпленні законодавством пільги, проблеми їхнього комфортного життя та самореалізації в суспільстві стоять досить гостро. Адже, середовище є непристосованим для осіб з фізичними вадами, що безпосередньо може впливати на психологічне здоров'я ветеранів із інвалідністю. Також необхідно брати до уваги наявність значної кількості *жінок-учасниць бойових дій* (близько 12 тис.), які мають особливі труднощі у спілкуванні із цивільними людьми та відчувають упереджене ставлення до себе з боку соціуму. Чинним законодавством не передбачено жодних спеціальних норм щодо складових процесу реінтеграції зазначених категорій УБД [1].

Висновки. Отже, на нашу думку, потребують актуалізації питання: введення електронних реєстрів учасників бойових дій; унормування взаємодії державного й громадського секторів щодо надання допомоги УБД; формування державних програм реінтеграції, що залучають найближче оточення ветерана; здійснення експериментальної перевірки розроблених та адаптованих програм реінтеграції для забезпечення їх надійності й валідності; розробка нормативного акта, що дозволить затвердити індикатори оцінки ефективності програм реінтеграції; моніторинг впровадження програм та їхньої ефективності. Також, незважаючи на те, що кожна сфера реінтеграції учасників бойових дій має власні програми, які реалізуються відповідними органами, вони часто не враховують психологічних, вікових та гендерних особливостей проходження реінтеграції учасниками бойових дій.

Крім того, беручи до уваги вимоги сьогодення та інтереси суспільства, на нашу думку, слід невідкладно активізувати розробку і втілення механізмів соціальної, психологічної та медичної реабілітації учасників бойових дій. Особливу увагу варто зосередити на створенні структур (передусім державного рівня), які мають безпосередньо, відповідально та якісно сприяти вирішенню проблем учасників бойових дій; діяльності наявних організацій ветеранів бойових дій та брати участь у розробці комплексних програм психологічного забезпечення та реабілітаційних заходів для цієї категорії населення. Дуже важливо передбачити для кожної сфери реінтеграції (медичної, психологічної, соціальної та педагогічної) розробку нових, валідних психологічних програм, які будуть впроваджуватися відповідними органами та забезпечуватися законодавчим регулюванням. Зокрема, з метою забезпечення стандартизації та відповідної якості надання психологічних послуг доцільною є розробка реєстру фахівців з питань реінтеграції учасників бойових дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. В Україні на обліку майже 370 тисяч учасників бойових дій. Статистика Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/2782328-v-ukraini-majze-370-tisac-ucasniv-bojovih-dij.html> (дата звернення: 18.05.2020).
2. *Жиленко Р.В.* Соціальна адаптація військовослужбовців в сучасній науковій літературі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія “Педагогіка. Соціальна робота”. Ужгород: Говерла, 2019. Вип. 2 (45). С. 61–69.
3. Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 27 грудня 2017 р. № 1057. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2017-%D0%BF> (дата звернення: 18.05.2020).
4. Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги при посттравматичному стресовому розладі: наказ МОЗ від 23 лютого 2016 р. № 121. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MOZ25625.html (дата звернення: 18.05.2020).
5. Про затвердження Державного стандарту соціальної адаптації: наказ Міністерства соціальної політики України від 18 травня 2015 р. № 514. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0665-15> (дата звернення: 18.05.2020).
6. Про організацію та проведення конкурсу з визначення програм (проектів, заходів), розроблених всеукраїнськими громадськими об'єднаннями ветеранів, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка у 2020 році: наказ Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції від 29 березня 2019 р. № 19. URL: <http://dsvv.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/19.pdf> (дата звернення: 18.05.2020).
7. Особливості надання психологічної допомоги учасникам антитерористичної операції: науково-практичний посібник / Кобець С.В., Остапович В.П., Кирієнко Л.А., Барко В.В.; за ред. д.ю.н., проф. В.О. Криволапчука. Харків: Мачулін. 2017. 180 с.
8. Офіційні документи Міністерства у справах ветеранів України. URL: <https://mva.gov.ua/ua/acts-search> (дата звернення: 18.05.2020).
9. Про внесення змін і доповнень до Закону України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/488/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 18.05.2020).
10. Про затвердження Державної цільової програми з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реадaptaції постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2023 року: постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2018 р. № 1021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2019-%D0%BF#n8> (дата звернення: 18.05.2020).
11. Про затвердження Порядку організації соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та постраждалих учасників Революції Гідності: постанова Кабінету міністрів України від 21 червня 2017 р. № 432. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-2017-%D0%BF> (дата звернення: 18.05.2020).
12. Психологічне забезпечення працівників МВС та військовослужбовців Національної гвардії – учасників антитерористичної операції: монографія. / В.О. Криволапчук, В.Р. Слівінський, Л.А. Кирієнко, С.В. Кушнар'юв; за ред. д.ю.н., проф. В.О. Криволапчука. Київ: ДНДІ МВС України. 2016. 124 с.
13. International Alert. Ветерани в Україні: що далі? Аналітичний звіт. Kyiv. 2019. 12 с. URL: https://www.international-alert.org/sites/default/files/Ukraine_Whatsnextforveterans_UKR_2019.pdf (дата звернення: 18.05.2020).
14. *McMullin J.* Ex-Combatants and the Post-Conflict State: Challenges of Reintegration. *Palgrave Macmillan UK*, 2013. P. 329.
15. *Цзердем А.А.* re-conceptualisation of ex-combatant reintegration: social reintegration approach. *Conflict, Security & Development*. 2012. P. 51–73.

© Kryvolapchuk Volodymyr, Protsyk Liubov, 2020

REFERENCES

1. V Ukraini na obliku mayzhe 370 tysyach uchasykiv boyovykh diy. Statystyka Ukrinform. "In Ukraine, almost 370 thousand participants in hostilities are registered. Ukrinform statistics". URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/2782328-v-ukraini-majze-370-tisac-ucasnykiv-bojovih-dij.html> (дата звернення: 18.05.2020) [in Ukrainian].
2. *Zhylenko, R.V.* (2019) Sotsialna adaptatsiya viyskovosluzhbovtiv v suchasniy naukoviy literaturi. "Social Adaptation of Servicemen in Modern Scientific Literature". Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series "Pedagogy. Social work. Uzhhorod: Hoverla. Issue 2 (45). P. 61–69 [in Ukrainian].
3. On Approval of the Procedure for Psychological Rehabilitation of Victims of the Revolution of Dignity, Participants of the Anti-Terrorist Operation and Persons Who Took Measures to Ensure National Security and Defense, Repel and Deter Armed Aggression of the Russian Federation in Donetsk and Luhansk Regions: Law of Ukraine of December 27, 2017 No 1057. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2017-%D0%BF> (Date of Application: 18.05.2020) [in Ukrainian].
4. On Approval and Implementation of Medical and Technological Documents for Standardization of Medical Care for Post-Traumatic Stress Disorder: Order of the Ministry of Health of February 23, 2016 No 121. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MOZ25625.html <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2017-%D0%BF> (Date of Application: 18.05.2020) [in Ukrainian].
5. On Approval of the State Standard of Social Adaptation: Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine of May 18, 2015 No 514. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0665-15https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2017-%D0%BF> (Date of Application: 18.05.2020) [in Ukrainian].
6. On the Organization and Holding of a Competition to Determine Programs (Projects, Activities) Developed by All-Ukrainian Public Associations of Veterans, for the Implementation (realization) of Which Financial Support is Provided in 2020: Order of the State Service of Ukraine for War Veterans and Anti-Terrorist Operation of March 29, 2019 No 19 URL: <http://dsvv.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/19.pdf> (Date of Application: 18.05.2020) [in Ukrainian].
7. Osoblyvosti nadання psykholohichnoi dopomohy uchasykam antyterrorystychnoi operatsii. "Peculiarities of Providing Psychological Assistance to the Participants of the Anti-Terrorist Operation: Scientific and Practical Manual / Kobets S.V, Ostapovich V.P., Kirienko L.A., Barko V.V.; for order. Ph.D., prof. V.O. Kryvolapchuk. Kharkiv: Machulin. 2017. 180 p. [in Ukrainian].
8. Ofitsiyni dokumenty Ministerstva u spravakh veteraniv Ukrainy. "Official Documents of the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine". URL: <https://mva.gov.ua/ua/acts-search> (Date of Application: 18.05.2020) [in Ukrainian].
9. Pro vnesennya zmin i dopovnen do Zakonu Ukrainy "Pro status veteraniv viyny, harantiyi yikh sotsialnoho zakhystu". About modification and additions to the Law of Ukraine "About the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/488/95-%D0%B2%D1%80> (Date of Application: 18.05.2020) [in Ukrainian].
10. On approval of the State target program on medical, physical rehabilitation and psychosocial readaptation of the injured participants of Revolution of Dignity, participants of anti-terrorist operation and the persons who took part in implementation of measures for national security and defense, repulse and deterrence of armed aggression of the Russian Federation in Donetsk and Luhansk areas ensuring their implementation, for the period up to 2023: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 5, 2018 No 1021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2019-%D0%BF#n8> (Date of Application: 18.05.2020) [in Ukrainian].
11. On approval of the Procedure for organizing social and professional adaptation of participants in the anti-terrorist operation of persons who took measures to ensure national security and defense, repel and deter armed aggression of the Russian Federation in Donetsk and Luhansk regions, and victims of the Revolution of Dignity: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of June 21, 2017 No 432. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-2017-%D0%BF> (Date of Application: 18.05.2020) [in Ukrainian].
12. Psykholohichne zabezpechennia pratsivnykiv MVS ta viyskovosluzhbovtiv Natsionalnoi hvardii – uchasykiv antyterrorystychnoi operatsii. "Psychological Support of Employees of the Ministry of Internal Affairs and Servicemen of the National Guard – Participants of the Anti-Terrorist Operation: monograph / V.O. Kryvolapchuk, B.P. Slivinsky, L.A. Kirienko, S.V. Kushnaryov;

© Kryvolapchuk Volodymyr, Protsyk Liubov, 2020

for order Ph.D., prof. V.O. Kryvolapchuk. Kyiv: State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. 2016. 124 p. [in Ukrainian].

13. International Alert. *Veterany v Ukrayini: shcho dali? Analitychnyy zvit. "Veterans in Ukraine: Whats Next? Analytical Report"*. Kyiv, 2019. 12 p. URL: https://www.international-alert.org/sites/default/files/Ukraine_Whatsnextforveterans_UKR_2019.pdf (Date of Application: 18.05.2020) [in Ukrainian].

14. *McMullin J.* Ex-Combatants and the Post-Conflict State: Challenges of Reintegration. *Palgrave Macmillan UK*, 2013. P. 329 [in English].

15. *Uzerdem A.A.* re-conceptualisation of ex-combatant reintegration: social reintegration approach. *Conflict, Security & Development*, 2012. P. 51–73 [in English].

UDC 159.9: 355.018

Kryvolapchuk Volodymyr,

Doct. Sci. (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine,
First Deputy Director of the State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0001-9449-2242

Protsyk Liubov,

Candidate Sci. (Psychology),
Researcher of the State Research Institute MIA Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0002-5440-5826

PSYCHOLOGICAL AND LEGAL FEATURES OF REINTEGRATION OF COMBATANTS

Research paper states that for Ukraine, where a military conflict has been taking place for the last six years, the issue of organizing activities with combatants who return home and have to adapt to a peaceful life, adapting to generally accepted norms and values, remains important.

It is noted that many countries have positive experience of the development of special programs for the rehabilitation of the members of this category. Both physiological and psychological rehabilitation, as well as social inclusion in the lives of their communities are considered. This process is defined as the reintegration of combatants. Combatants, along with family support, friends and government institutions, are reintegrating into peaceful living conditions, but they also need the help of qualified professionals. After all, prolonged stay in extreme and tense situations of armed confrontation is accompanied by a decrease in the bodys psychological reserves, which leads to personal changes, which in turn negatively affect the general state of health, ability to work, relationships with others etc. In particular, after returning home, they experience new stresses related to social adaptation, misunderstanding of relatives and difficulties in professional self-determination. The process of their reintegration requires the creation of a system that would provide a combination of legal, medical, social, psychological and other types of assistance aimed at socio-economic and psychological integration into society of combatants. Therefore, it is very important to provide for each area of reintegration (medical, psychological, social and pedagogical ones) the

© Kryvolapchuk Volodymyr, Protsyk Liubov, 2020

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2020.2\(48\).30](https://doi.org/10.36486/np.2020.2(48).30)

Issue 2(48) 2020

<http://naukaipravohorona.com/>

development of new, valid psychological programs, which will be implemented by the relevant authorities and provided by legislation. In particular, in order to ensure standardization and appropriate quality of psychological services, it is advisable to develop a register of specialists on the reintegration of combatants.

Keywords: combatants, reintegration, adaptability, legal protection, medical, psychological, social assistance, integrated approach.

Отримано 12.06.2020